

UOT: 1. (091)

MÜSƏLMAN ŞƏRQİNİN İLK XALQ CÜMHURİYYƏTLƏRİ: AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏNİN DÜNYA DEMOKRATİYASINA TÖHFƏLƏRİ*dosent Səlimov Mahir Məhəmmədali oğlu**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filiali**mahir.0707@mail.ru*

Xülasə. *Məqalədə Azərbaycan və Türkiyə Cümhuriyyətləri arasındakı dostluq əlaqələrinin tarixi inkişafı və müasir vəziyyəti ətraflı təhlil olunur. Bildirilir ki, ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə və hazırda müstəqil Azərbaycan Respublikasının ərazilərinin işğalçılardan təmizlənməsində Osmanlı dövləti və Türkiyə dövləti dünya dövlətlərinə örnək ola biləcək öz hərbi, siyasi və iqtisadi köməyini göstərmişdir. 44 günlük Şanlı Zəfərimizin əldə olunmasında da qardaş dövlət haqq və ədalətin bərpası üçün zəruri dəstəyini vermişdir. Azərbaycan Respublikası da Türkiyə iqtisadiyyatının inkişafı üçün yatırımlar edir, neft və qaz məhsullarını qardaş dövlətə güzəştli qiymətlərlə ixrac edir, ötən il Türkiyəni silkələyən dəhşətli zəlzələnin fəsadlarının aradan qaldırılmasında müstəsna köməyini əsirgəmir. Hər iki dövlət sürətli inkişaf yolu seçərək, dünya demokratiyasının inkişafına öz töhfələrini verməkdədir.*

Açar sözlər: Türkiyə, Azərbaycan, dostluq, siyasət, dialoq, cəmiyyət, inkişaf

Ключевые слова: Турция, Азербайджан, дружба, политика, диалог, общество, развитие.

Key words: Turkey, Azerbaijan, friendship, politics, dialogue, society, development.

Azərbaycan dövləti ilə Türkiyə arasındakı qarşılıqlı əlaqələr tarixi köklərə dayanan münasibətlər dövrün siyasi reallıqları əsasında formalaşmışdır. Bu münasibətlər tarixən eyni dilə və dinə mənsub olan xalqların inkişafında bir sıçrayış kimi XX və XXI əsrdə inkişaf edərək, həm iqtisadi, həm siyasi, həm də hərbi baxımdan müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bu münasibətlər türkdilli xalqların birliyi çərçivəsində mübariz bir nümunə kimi, sülh və təhlükəsizliyin təmin olunmasında hər iki dövlətin birlikdə siyasi iradəyə sahib olduqlarını bildirir. Bu əlaqələrin dərin tarixi kökləri sübut edir ki, hər iki ölkə arasında qarşılıqlı münasibətlər təkcə strateji maraqlar çərçivəsində deyil, həm də soykökə bağlılıqdan, eyni milli-mənəvi dəyərlərə malik olmaqdan irəli gəlir.

Şərqdə demokratik əsasları olan ilk türk-müsəlman dövlətlərini – Türkiyə və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaradanlar istər daxili, istərsə də xarici təsirlərə qarşı duruş gətirmək üçün bir-biri ilə daha da yaxınlaşmaqla daxili sabitliyi bərpa edib, ordu quruculuğu işini möhkəmləndirməyə nail olmuşlar. Belə ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini rəsmən ilk olaraq Osmanlı Türkiyəsi tanıdı, 5 ildən sonra Mustafa Kamal Atatürkün başçılığı ilə Türkiyə Cümhuriyyəti quruldu.

Professor E.Mədətli yazır ki, gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin tanınması və dünyada tanıtılması işində Osmanlı Türkiyəsi əhəmiyyətli rol oynadı. Cümhuriyyətin lideri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, sonra Azərbaycan Parlamentinin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovun İstanbulda Osmanlı rəhbərliyi və yüksək yetkililəri tərəfindən səmimi qəbul edilməsi, Azərbaycan nümayəndə heyətinin Parisə yollanmasına dəstək verilməsi, Azərbaycan diplomatlarına olduqları ölkələrdə hər cür yardım göstərilməsi bu qardaşlığın daha bir təzahürü idi. Osmanlı dövlətinin yüksəkçinli şəxsləri Azərbaycan nümayəndələrinə xüsusi ehtiram bəsləyirdilər. Sultanın protokol rəisinin qəbul növbəsinin "qonşu Azərbaycan Cümhuriyyəti nümayəndələrinindir" ifadəsini düzəldərək "qonşu yox, qardaş" deməsi, artıq

bu qoca imperatorluqda milli kimlik, türklük mənsubiyyəti və xüsusən Azərbaycan sevgisinin doğrulduğunu göstərirdi (3, s.26).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) Milli Şurasının rəhbəri M.Ə.Rəsulzadə və AXC Xarici İşlər naziri M.H.Hacınskinin imzaladığı Batum müqaviləsi ilə Azərbaycan-Türkiyə qardaşlıq münasibətlərinin hüquqi müstəvidə təsbit edilməsi əbədi müttəfiqliyin təməlini qoydu. Müqavilənin birinci maddəsində deyilirdi: "Osmanlı imperatorluğu hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökumətinin arasında daim sülh və möhkəm dostluq olacaqdır". 4-cü maddədə isə göstərilirdi: "Dinclik və asayışı möhkəmləndirmək, ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün, əgər ehtiyac olarsa, Osmanlı hökuməti Azərbaycan Respublikasına hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürür" (4, s.17).

Müstəqilliyinin ilk dövrlərində yenidən dövlətçilik ənənələri yaradan Azərbaycan hökuməti yardım üçün Osmanlı dövlətinə müraciət edib, soyqırma məruz qalmış Azərbaycan xalqının köməyinə gəlmiş türk hərbi hissələri ilə milli tərkibli qoşun hissələrinin əsasında Qafqaz İslam Ordusu yaratmışdı.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri özünü tarixi Azərbaycan ərazilərinin Rusiya imperiyasının himayəsi altında mənfur qonşu xalqları tərəfindən ilhaq edilməsinin qarşısının alınmasında da göstərib. Belə ki, sovet rəhbərliyi Azərbaycanın Zəngəzur və Naxçıvan əyalətlərini, habelə Qarabağı bu mənfur qonşulara verilməsinə, Azərbaycan ərazisi hesabına onların ilan yuvası qurmalarına yardım etməkdə idilər. 1920-ci ildə Zəngəzurun onlara verilməsindən sonra Naxçıvanın taleyinin həlli istiqamətində iş aparıldığı bir vaxtda qardaş Türkiyə sovet rəhbərliyi ilə danışıqlar aparmaqla bu məsələnin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində birdəfəlik həllində müstəsna rol oynadı.

Mustafa Kamal Paşa hökuməti Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanmasında, Azərbaycanın Rusiya, Ermənistan və Gürcüstanla əlaqələrinin tənzimlənməsində müstəsna rol oynadı. Belə ki, uzun sürən çətin müzakirələrdən sonra 1921-ci il martın 16-da Moskvada RSFSR ilə Türkiyə arasında imzalanan "Dostluq və qardaşlıq" haqqında Müqavilə və həmin ilin 13 oktyabrında Türkiyənin Qars şəhərində imzalanan Qars Müqaviləsi ilə bu münasibətlərin hüquqi əsası qoyuldu. Moskva Müqaviləsinin davamı olaraq Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti ilə Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikası adı ilə Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan arasında RSFSR-in iştirakı ilə bağlanan bu Müqavilə bu region ölkələrinin indiki sərhədlərini müəyyən edib təsbit etdi. Bununla da qonşu ölkələrə ermənilərin ərazi iddialarına sədd çəkildi, sərhədlər qəti şəkildə müəyyənləşdi və münasibətlərin müxtəlif sahələrini əhatə edən əməkdaşlıq təsbit olundu. Ermənilərin inadlı iddialarına və Rusiya tərəfindən dəstəklənməsinə baxmayaraq Naxçıvan bölgəsi muxtar ərazi olaraq Azərbaycanda saxlandı. 13 oktyabr 1921-ci ildə imzalanan Qars müqaviləsinin 5-ci maddəsində Naxçıvanın muxtar ərazi olaraq Azərbaycanın tərkibində olması bir daha təsbit edildi və sərhədləri qəbul edildi (8, c.4).

Ulu öndər Heydər Əliyev Naxçıvanın statusunun Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olaraq təsbit edilməsində Türkiyənin, Qars müqaviləsinin tarixi rolunu və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirirdi: "...Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi hadisə olubdur. Bu, çətin bir dövrdə böyük bir mübarizənin nəticəsidir. Naxçıvanın statusunu qoruyub saxlamaq üçün Moskva müqaviləsinin, xüsusən Türkiyə Cümhuriyyətinin imzaladığı Qars müqaviləsinin burada böyük əhəmiyyəti olubdur. Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ayrı düşdüyünə görə Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtariyyətini gələcəkdə də təmin etmək üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, əvəzi olmayan bir sənəddir" (1, s.249).

Azərbaycan ikinci dəfə müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Türkiyə Respublikası XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi yenə Azərbaycanın yanında yer aldı. Qardaş ölkə Azərbaycanı

ilk olaraq 1991-ci ilin 9 noyabr tarixində hələ SSRİ tərkibində ola-ola müstəqil dövlət kimi tanıldı.

Azərbaycan Respublikasının ən ağır problemi olan Qarabağ məsələsində də qardaş Türkiyə hər zaman Azərbaycanın yanında olub, ölkəmizin haqlı mövqeyini beynəlxalq arenalarda dəstəkləyib. Türkiyə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri heyətinin qardaş ölkədə NATO standartları çərçivəsində təşkil edilən təlimlərdə iştirakını, onların ən yüksək səviyyədə hərbi bilik və qabiliyyətlərə yiyələnməsini təmin etməkdədir.

2020-ci ilin sentyabrında 100 illik tariximizin mühüm bir hadisəsi, 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Türkiyənin istər siyasi, istərsə də hərbi cəhətdən Azərbaycan dövlətinin yanında olması ilə bağlı bəyanatları iki dövlət arasındakı münasibətlərin ən yüksək səviyyədə olmasını göstərir.

44 günlük Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycanın qazandığı qələbənin ictimai və sosial həyatda fəlsəfi dərkə yalnız dünyada baş verən müharibələr və münaqişələr fonunda öz gerçəkliyinə və məqsədinə çata bilər. Çünki Azərbaycanın qazandığı qələbə yeni dünya nizamı və baş verən geosiyasi proseslər fonunda 44 günlük qısa zaman müddətini ifadə etsə də, dövlətçilik tarixində təkrarlanmayan nəticə əldə olunmasının fəlsəfəsi düşünülmüş strategiya ilə birbaşa bağlıdır. Bu, bir tərəfdən Azərbaycan dövlətinin II Qarabağ müharibəsinə hərbi, siyasi, iqtisadi, mədəni, psixoloji hazırlığının səviyyəsini göstərir, digər tərəfdən beynəlxalq münasibətlər sistemində özünə tərəfdaş olduğu dövlətlərlə geosiyasi və geostrategiya əməkdaşlığında milli təhlükəsizliyi nəzərə alan konsepsiyaya malik olduğunu şərtləndirir.

Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri İlham Əliyev və Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycanın 2020-ci il dekabrın 10-da Zəfər paradında iştirakı qardaşlığın daha bir simvolu oldu. Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin iştirakı ilə keçirilən möhtəşəm Zəfər paradı ordumuzun dünyanın ən güclüləri sırasında olduğunu əyani göstəricisi olmaqla bərabər, eyni zamanda “Bir millət – iki dövlət” qardaşlıq münasibətlərinin növbəti təntənəsi idi. Azərbaycan xalqı Vətən müharibəsində qardaş Türkiyənin geniş dəstəyini heç vaxt unutmayacaq. Bu paradın özünün çox böyük tarixi-siyasi əhəmiyyəti var idi, həm ona görə ki, bu Azərbaycanın yeni dövlətçiliyinin ilk Zəfər paradı idi, həm də ona görə ki, ilk dəfə qardaş Türkiyənin prezidenti burada iştirak edirdi. Paradda üç min Azərbaycan əsgəri və zabiti ilə yanaşı, qardaş ölkənin Silahlı qüvvələrinin təmsilçiləri də iştirak edirdilər. Bu parad 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakını işğaldan azad edən Qafqaz İslam Ordusunun şanlı ənənəsinin davam etdiyini xatırladır, Zəfərə gələn uzun qardaşlıq yolunun tarixi isə bu qardaşlığın Şuşa Bəyannaməsi ilə sona çatmasına zəmin yaradırdı (3, s.28).

Şuşa şəhərində 15 iyun 2021-ci il tarixində Azərbaycan və Türkiyə Respublikası arasında imzalanan Şuşa Bəyannaməsinin iki dövlət arasında münasibətlərin keyfiyyətə yeni, müttəfiqlik səviyyəsinə qalxmasına, regional və milli təhlükəsizliyə əhəmiyyətli səviyyədə təsir etdiyi hiss olunmaqdadır. Şuşa Bəyannaməsinin Azərbaycan üçün əhəmiyyətini yalnız milli və regional təhlükəsizliklə əlaqələndirmək, fəlsəfi ümumləşdirmə baxımından iki dövlət arasında imzalanan sənəddə əks olunan müddəaların təhrif olunması demək olardı. Məhz bu baxımdan Şuşa Bəyannaməsində Azərbaycanla yeni nəsil texnologiyaların birgə istehsalını nəzərdə tutan xüsusi bənd diqqət çəkir (2, s.25).

Şuşa Bəyannaməsində qeyd olunur ki, “Tərəflər milli və beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaqla, dəniz, hava və kosmos sahələrində qarşılıqlı texnologiya mübadiləsini həyata keçirərək müştərək qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi məqsədilə birgə layihələrin yerinə yetirilməsini təşviq edəcək və qarşılıqlı müdafiə sənayesi texnologiyalarının inkişaf etdirilməsinə müsbət töhfə verəcəklər, sahib olduqları silah və sursatla təchiz edəcək, onların istehsal texnologiyalarını qarşılıqlı şəkildə təşviq edəcək və hazırda onların ölkələrində

mövcud olmayan istehsal sahələrinin yaradılmasını, birgə tədqiqat və istehsalat işlərinin həyata keçirilməsini, iki ölkənin müdafiə sənayesi qurumlarının texnologiyalar, hərbi təyinatlı məhsullar və xidmətlər sahəsində daxili və beynəlxalq bazarlarda əməkdaşlıq etməsini dəstəkləyəcəklər” (5).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Şuşa Bəyannaməsinə münasibət bildirərkən qeyd edir ki, “Bəyannamədə bir çox önəmli məsələlər öz əksini tapır. ...Mən onların arasında iki məsələni xüsusilə qeyd etmək istədim. Birincisi, müdafiə sahəsində əməkdaşlıq, iş birliyi məsələsi. Müdafiə sənayesi sahəsində və qarşılıqlı hərbi yardım məsələləri bu Bəyannamədə öz əksini tapır. Bu, tarixi nailiyyətdir. Biz bir daha göstəririk ki, bundan sonra da hər zaman bir yerdə olacağıq. Bundan sonra da bir-birimizin təhlükəsizliyini təmin edəcəyik, necə ki, bu günə qədər Türkiyə və Azərbaycan bütün məsələlərdə bir yerdədir, bundan sonra da bu, belə olacaq” (6).

Bəyannamənin siyasi-fəlsəfi əhəmiyyəti Heydər Əliyevin “Bir millət-iki dövlət” və Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün “Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir” kəlamları ilə xarakterizə olunmasındadır. Postmüharibə dövründə Şuşa Bəyannaməsi Azərbaycanın milli təhlükəsizliyində və global güclərin neoimperialist maraqlarının yaratdığı təhlükələrə qarşı müdafiə olunmasında yeni nəsillə texnologiyaların tətbiqi üçün fundamental əsaslar yaradır.

Türkiyə və Azərbaycanı, o cümlədən Orta Asiyanın digər türk cümhuriyyətlərini bir-birinə daha da yaxınlaşdıracaq beynəlxalq layihə Zəngəzur dəhlizinin istifadəyə verilməsidir. Zəngəzur dəhlizinin açılması yeni ideya və layihələrin meydana gəlməsi və reallaşmasına şərait yaradacaq. İki ölkənin ərazisindən keçən Şərq-Qərb beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin rəqabət qabiliyyəti artacaqdır. Bu kontekstdə Naxçıvanla da yerüstü əlaqənin təmin olunması bu dəhlizlə bağlıdır. Naxçıvanın Türkiyə ilə sərhəd olduğunu da nəzərə alsaq, bu, həm də birbaşa Türkiyə ilə yerüstü əlaqələrin olmasıdır. Bu əlaqənin Türkiyə-Azərbaycanla bəhəm bütövlükdə Avropa və Asiya üçün perspektivdə səmərə və mənfəət gətirməsinə hədəflənən çağırışdır.

Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi və mədəni sahədə də əməkdaşlıq genişlənməkdədir. Yeni sahələrə qarşılıqlı şəkildə sərmayələr qoyulur, mövcud sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün zəruri layihələr həyata keçirilir. Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının istismarına Türkiyə şirkətləri cəlb olunur, tikinti və xidmət sahələrinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün Türkiyə şirkətlərinin təcrübəsindən bəhrələnməklə yeniliklər tətbiq olunur.

Azərbaycanın xarici işlər naziri C.Bayramov qeyd edir: “Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri gələcəkdə ölkələrimizin və xalqlarımızın mənafələrinə uyğun olaraq artan dinamika ilə inkişaf edəcəkdir və bu qardaşlıq, bu birlik günü-gündən daha da güclənəcək. Azərbaycan Türkiyə iqtisadiyyatına 19 milyard dollar sərmayə yatıraraq ki, bunun da 17 milyard dolları enerji sektorunun payına düşür. Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı, ölkələrimizin potensialı Avropa bazarına əlavə həcmdə təbii qazın çıxarılmasına imkan verir. Bu, uzun illər ərzində həyata keçirilən uğurlu enerji strategiyasının nəticəsidir. Bu gün biz ölkələrdən əlavə qaz tədarükü ilə bağlı müraciətlər alırıq. Mövcud infrastruktur layihələri vaxtında, böyük çətinliklər bahasına həyata keçirilib. Çünki o vaxt bir çox ölkələrin ərazisindən keçərək həyata keçiriləcək bu layihələr haqqında qərar qəbul edərkən ölkəmiz güclü müqavimətlə, çətinliklərlə qarşılaşırdı. Amma bütün bunlar aradan qaldırıldı, layihələr həyata keçirildi. Bunun sayəsində Türkiyə və Azərbaycanın iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, xalqlarımızın rifahını yaxşılaşdırmaq, indiki böhranlı vəziyyətdə qonşu ölkələrə kömək etmək mümkündür” (7).

Qeyd edək ki, 2021-ci il aprelin 1-dən Azərbaycan-Türkiyə arasında gediş-gəliş şəxsiyyət vəsiqəsilə həyata keçirilir. Bu, qarşılıqlı əlaqələri asanlaşdıraraq, iki ölkə vətəndaşlarını bir-birilərinə daha da yaxınlaşdıraraq, ticarət əlaqələrinin də genişlənməsi üçün əlavə zəmin yaradıb. İki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi 2023-cü ildə 15 milyard dollara çatdırılması əlaqələrin daha da genişləndiyini isbatlayır. 2021-ci il martın 1-də Preferensial Ticarət Sazişi qüvvəyə minib.

Hər iki dövlətin demokratik dəyərlərin dərinləşməsi üçün qanunlarında beynəlxalq hüquq və qaydalara uyğun yeniliklər və dəyişikliklər edilir, qanunvericilik aktlarına əlavələr olunur. İnsanların seçim azadlığına yüksək səviyyədə əməl olunmasının bariz nəticəsini ötən il Türkiyədə, bu il Azərbaycanda demokratik dəyərlərə, insanların hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsini və yüksək səviyyədə qorunmasını ehtiva edən prezident seçkilərini göstərmək olar. Bütün dünya dövlətləri onun şahidi oldu ki, xalq rəğbət qazanmış hər iki prezidentə səs verməklə ölkənin inkişafı və sabitliyinin qorunmasını dəstəklədi. Bununla da hər iki dövlət beynəlxalq arenada nüfuzunu daha da artırdı.

Nəticə. Türkiyə və Azərbaycanın insanların rifahının yüksəlməsinin ehtiva edən dərin, düşünülmüş və məntiqli siyasətinin mərkəzində ölkədəki sabilliyi, nizamı qoruyub saxlamaq, xarici siyasəti düzgün müəyyən etmək, qonşu dövlətlərlə balanslaşdırılmış siyasət həyata keçirmək, insanlara onların dinindən, əqidəsindən, cinsi və siyasi mənsubiyyətindən, mədəniyyətindən, etnik kimliyindən asılı olmayaraq hörmət etmək və eyni hüquqlar vermək durur.

Hər iki dövlət addımlarını milli, regional, global təhlükəsizliyin təmini məntiqinə, beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluq şərtlərinə, regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmininə töhfə verən, müxtəlif istiqamətli nəqliyyat dəhlizlərinin işləməsinə xidmət edən kontekstdə atır.

Hər iki dövlət arasındakı qarşılıqlı dialoqa əsaslanan münasibətlər Qafqaz regionunda sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyat və nəqliyyat sahəsində bütün əlaqələrin bərpası, region dövlətləri arasında münasibətlərin normallaşdırılması və uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi, bütövlükdə ölkələrin birbaşa perspektiv istiqamətləndiyindən, gələcək haqqında mükəmməl ideya və layihələr qurmağa, sosial-siyasi hadisələrin baş vermə ehtimalını düzgün qiymətləndirməyə, hadisələrin inkişaf meylinin zəruri əlaqələrini tapmağa, dəyərləndirməyə, təhlil etməyə, dəqiq siyasi mövqedən çıxış edərək qabaqlamağa, önləməyə və gələcəyin modelini qurmaqla, Türk dünyasının davamlı inkişafına zəmin yaratmaqla, proqnozlaşdırma funksiyasının reallaşdırılmasına əsaslanır.

Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin tədqiq edilməsi əməkdaşlıq sahələri ilə bağlı ənənənin davam etdirilməsi baxımından tarixi reallıqların işıqlandırılması bu sahə ilə bağlı araşdırma aparan hər bir mütəxəssisin qarşısında əsas vəzifələrdən biridir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir, 22-ci kitab, Bakı: Azər nəşr, 2007
2. Məmmədzadə İ. Şuşa bəyannaməsi və Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi reallıqlar. Bakı, Elm və təhsil, 2022
3. Mədətli E. Şuşa Bəyannaməsinə gələn tarixi yola nəzər. Bakı, 2023
4. Yaqublu N. Cümhuriyyət qurucuları, Bakı: "Nurlar", 2018
5. Şuşa Bəyannaməsinin tam mətni. <https://report.az/xarici-siyaset/susa-beyannamesinin-tam-metni/16> İyun, 2021
6. Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər, <https://president.az/az/articles/view/52116>, 15 iyun 2021
7. Bayramov C. Birlik fəlsəfəsi. Ülfət qəzeti, 12 yanvar 2022-ci il

8. Карсский договор. На азербайджанском, русском, турецком и французском языках. Составитель и автор предисловия Хусамеддин Мамедов (Гараманлы), Баку, 2004.

**ПЕРВЫЕ СВЕТСКИЕ РЕСПУБЛИКИ МУСУЛЬМАНСКОГО ВОСТОКА:
ВКЛАД АЗЕРБАЙДЖАНА И ТУРЦИИ В МИРОВУЮ ДЕМОКРАТИЮ**

Салимов Махир Махаммедали оглы
Резюме

В статье подробно анализируется историческое развитие и современное состояние дружественных отношений между Азербайджанской Республикой и Турцией. Сообщается, что в начале прошлого века, в период существования Азербайджанской светской Республики и в настоящее время, Османское государство и Турецкое государство оказывали свою военную, политическую и экономическую помощь, которая могла бы стать примером для стран. мира, в очистке территорий независимой Азербайджанской Республики. Достигнув нашей 44-дневной Победы Славы, братское государство оказало необходимую поддержку для восстановления справедливости и прав. Азербайджанская Республика также инвестирует в развитие экономики Турции, экспортирует в братскую страну нефтегазовую продукцию по льготным ценам, не жалеет исключений в ликвидации последствий страшного землетрясения, потрясшего Турцию в прошлом году. Обе страны вносят свой вклад в развитие мировой демократии, выбирая путь быстрого развития.

**THE FIRST SECULAR REPUBLICS OF THE MUSLIM EAST: THE
CONTRIBUTION OF AZERBAIJAN AND TURKEY
TO THE WORLD DEMOCRACY**

Salimov Mahir Mahammedali
Summary

The article analyzes in detail the historical development and current state of friendly relations between the Republic of Azerbaijan and Turkey. It is reported that at the beginning of the last century, during the existence of the Azerbaijan Secular Republic and at present, the Ottoman state and the Turkish state provided their military, political and economic assistance, which could become an example for countries. peace, in clearing the territories of the independent Republic of Azerbaijan. Having achieved our 44-day Victory of Glory, the brotherly state provided the necessary support to restore justice and rights. The Republic of Azerbaijan also invests in the development of the Turkish economy, exports oil and gas products to the fraternal country at preferential prices, and spares no exceptions in eliminating the consequences of the terrible earthquake that shook Turkey last year. Both countries are making their contribution to the development of world democracy by choosing the path of rapid development.

Rəyçi : dos. M.Hüseynov
ADPI-nun Ağcabədi filialının İctimai təbiət fənləri və onların tədrisi texnologiyası kədrəsini 12
fevral 2024-cü il tarixli protokolundan çıxarış (pr №06)
Daxil olma tarixi 12 fevral 2024-cü il